
Ze konden dat ook makkelijk doen, omdat er dikwijls op alle niveaus sprake was van bestuurlijke vervlechting. Als O.G. Heldring dus in 1845, na een conflict met rasgenootschapsbestuurder W.H. Suringar, het initiatief neemt tot de oprichting van een eigen orthodox-protestantse kring, bekend geworden als de ‘Christelijke Vrienden’, dan betekent dat – dat wordt door deze bijdrage overduidelijk – meteen een breuk niet maar met een enkele persoon of een enkel genootschap, maar met een heel christelijk-filantropisch conglomeraat, waarvan de bestuurders veelal gevormd zijn in het tijdperk van de Restauratie. Tevens wordt helder dat Heldrings initiatief niet op zichzelf staat, maar een onderdeel vormt van een nieuw elan dat in de jaren veertig onder de burgerij baan brak. Nieuwe vormen zijn niet dadelijk voorhanden. Het duurt daarom ook zo’n twintig jaar eer de nationale leiders van het Réveil – onder meer ten koste van het voortbestaan van de Christelijke Vrienden – weer stabiele organisatievormen gevonden hebben, zoals de Vereniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs (1860) en de Confessioneele Vereeniging (1864).

Met de bijdrage van Margaretha H. Schenkeveld keren we terug naar het begin van de eeuw, naar de periode dat Da Costa’s vriend, de graanhandelaar, later (1824) secretaris van de Nederlandsche Handelmaatschappij, Willem de Clercq nog volop in de genootschappen van zijn tijd verkeerde. De hier gepresenteerde gedeelten uit zijn dagboek geven een fraai inzicht zowel in hetgeen er in de vergaderingen van de toenmalige genootschappen omging, als in de roerselen van De Clercq’s ziel. De boven reeds genoemde uitgave van een aantal fragmenten uit dit dagboek in 1873 door Allard Pierson vormt in feite het beginpunt van de geschiedschrijving van het Réveil. De Clercq’s dagboek, dat van 1811 tot zijn dood in 1844 door hem werd bijgehouden, omvat in totaal zo’n 30.000 pagina’s en is vanwege zijn inhoud niet alleen van belang voor de geschiedenis van het Réveil, maar ook voor die van het toenmalige Nederland en de dito letterkunde. Het is de bedoeling dat de jaren 1811-1822 van het dagboek in 2006 in digitale vorm raadpleegbaar zijn; naast de originele tekst zal tevens een transcriptie worden geleverd.³ Overeenkomstig de richtlijnen voor de transcriptie zijn de hier afgedrukte documenten precies zo overgenomen als De Clercq ze in zijn dagboek – vaak gehaast – had opgeschreven, dus met afkortingen, spellingsinsequenties etc. De digitale editie wordt zonder noten uitgebracht; bij de hier gepresenteerde fragmenten staat slechts een enkele, noodzakelijke annotatie.

De bijdrage van Jo Egging over Suringar, ‘de vleesgeworden filantropische geest dier eeuw’, laat niet alleen zien hoe het door Kolle beschreven conglomeraat in de praktijk werkte, maar ook hoe het steeds verder werd uitgebouwd, tot in de jaren veertig toe.

³ Zie verder G.J. Johannes, ‘Over het project ‘Beschikbaarstelling Dagboeken Willem de Clercq’’, in: *Negenentwintigste – tweeënzeventigste jaarverslag* (1998-2002) *Stichting Réveil-Archief te Amsterdam* (z.p., z.j.) 17-21. T.z.t. zal ook via DNK bekend worden gemaakt waar en hoe de digitale versie te raadplegen is.